

քան զամենն անըմբռնելի տեսութիւնն եւրը այս գրոցս մէջ ամենայն փափաքելի պարզաբանութիւն բացատրուած են :

Այսպիսի են ահա անուանի աստեղաբաշխիս երկասիրութիւնները . արդեամբք լի կեանք մը ունեցաւ , և շատ պտղաւէտ ջանք մը :

Բաւերակի մշակութիւն :

Այսօրուան օրս ամենուն ծանօթ է 'ի մանկութենէ բամբակը , և թէ ինչպէս Աւրոպիոյ արդի ձեռագործաց զարգացմամբն ամենահարկաւոր վաճառքի նիւթերէն մէկը սեպուած է . թէպէտ և բամբակենուոյն մշակութիւնը դեռ ինչպէս որ պէտք է ծանուցուած չէ , նոյն իսկ անոնցմէ որ անոր մշակութեանը կը պարապին : Նոս՝ բանուած բամբակին վրայ խօսիլ չէ մեր միտքը որ արդէն յայտնի է ամենուն , այլ կ'ուզենք անոր մշակութեան վրայ քանի մը բան ըսել , որ ըստ բաւականին հետաքրքրական և օգտաւոր է :

Նշանօթ է ամենուն որ բամբակին բոյսը բազմաթեւ չէ ինչպէս է կանեփինն ու կտաւինը , այլ առոյգ ու կարծր թուփ մըն է որուն փայտն ու կեղևը ամենեւին բանի մը չեն ծառայեր : Իր մետաքսանման խուզուածքը՝ որ գործելով տեսակ տեսակ լաթեր կը շինեն , բոյսին երկրորդական բերքերէն է : Իսկզբան մազով մը ծածկուած կ'ըլլայ խոզակը՝ որն որ մասնաւորապէս հարկաւոր է հունտերուն համար : Վալով բոյսին ներքին կազմութեանը , բոլորովին տարբեր կը գտնանք ուրիշ որ և է մանեղի բոյսերէ . ցեղով ալ արդէն կանեփէն և կտաւէն տարբեր է , ու մոլոր չի տեսակին մէջ կը դասուի , և շատ կը նմանի պատառ ըսուած հսկայաձև բոյսին :

Նշողիկը գրեթէ ճիշդ նման է պարզ

եռաթերթ վարդին ու գոյնը մերթ դեղին , մերթ ճերմակ ու մերթ կարմիր կ'ըլլայ , որով ամենեւին մնորդի տեսակներուն նման է . բաժակը հինգ մասն բաժնուած է : Նշողիկը դիտման արժանի է , որովհետեւ ասկէ առաջ կուգայ բամբակը . ամէն պարուտակ երեք կամ հինգ սերմնարան ունի , որոնք կը բացուին երբ ծաղկին կոկոնը կը սկսի իր ծանրութեամբը վար ծռիլ . աս կտորիս վրայ պէտք է ըլլայ մշակողին ամենայն խնամքն ու յոյսը :

Եթէ գետինը սաստիկ պարարտ ու խոնաւ ըլլայ , բոյսը շուտով կ'աճի ու ծաղկով կը լեցուի . բայց կոկոնները կը սկսին թափթփիլ . ինչպէս որ կ'ըլլայ շատ անգամ պարտէզներնուս մէջ եղած պտղատու ծառերուն : Իսկ թէ որ գետինը սաստիկ չոր ըլլայ , գրեթէ ամենեւին չծաղկիր . դարձեալ շատ տեսակ միջատներէ կը վնասուի՝ ծլելէն մինչև պտղաբերութեան ժամանակը , երբեմն ինչուան այն աստիճանի կը հասնի որ վրան քաղելու բան չմնար : Երջապէս օդոյն բարեխառնութիւնն , արևու կամ անձրևի առաւելութիւնն կամ նուազութիւնը մեծ ազդեցութիւն ունին բամբակին առատութեան և տեսակին լաւութեանը վրայ , և բամբակ մշակողը աւելի արթուն և հսկող պէտք է որ ըլլայ քան զերկրագործը :

Նրևադարձի տակ երկու անգամ կը քաղուի , մէյմը գեկտեմբերի և մէյմըն ալ ապրիլի մէջ՝ հիւսիսային կիսագնդին վրայ :

Բամբակին քաղելը ամենադիւրին է և ամենեւին արուեստի բան մը չկայ : Երբ պարզապէս մէկիկ մէկիկ կը ժողվուի բամբակը իր վրայի հունտերովն հանդերձ՝ միայն տակի պարուտակը կամ թէ ըսենք կճեպը բոյսին վրայ կը ձգուի , ուշադրութիւն դնելով որ լաւ հասունցածները քաղուին :

Հաճոյական և շատ գեղեցիկ տեսարան մըն է բամբակին հասունցած միջոցը տեսնել այն բլուրները որ հեռուէն բոլոր ճերմկցած , կարծես թէ ոչխարաց անթիւ խումբերով ծածկուած են :

Բամբակը ժողովելէն ետեւ ուրիշ բան չմնար ընել բայց եթէ կորիզներէն բաժնել. աս գործողութիւնս պարզ գործիքով մը կ'ըլլուի, որուն վրայ գիտ. նալու արժանի բան մը չկայ: Բնական մէյմը մաքրելէն ետեւ բամբակը, կըմնայ զանիկայ պարկերու մէջ լեցընել, ջա. նալով ըստ կարի որ լաւ զետեղուի:

Բայց աւելի լաւ քննելով բամբակի մշակութիւնը, կը տեսնենք որ ընդհա. նուր երկու տեսակ կը բաժնուի, խո. տային ու ծառատեսակ, տարեկան կամ երկուսրակեաց. ասոնք անանկ տարբեր են իրարմէ որ մարդ չկրնար կարծել որ մի և նոյն տեսակ բոյսն ըլլայ. բայց փորձով տեսնուած է շատ անգամ որ տեղւոյ մը բարեխառնութենէն կը կա. խուի բուսոց տարեկան կամ երկարա. կեաց ըլլալը. ինչպէս օրինակի համար շանաճանճ կամ տղենի¹ ըսուածը որ արեւադարձի տակ ծառ մըն է, ու տա. րեկան բոյս մը Վաղղիոյ մէջ:

Խոտային բամբակը Հնդկաստանի մէջ միայն ջերմ կլիմաներու տակ առաջ կու գայ. իսկ ծառատեսակը հիւսի. սային Բմբէիկոյ մէջ տեղ տեղ միայն կը գտնուի: Ս'երմութեան սաստիկ աւ. տիճանի կը դիմանայ, բայց նուազ ջեր. մութեան կողմանէ գոնէ 16 աստիճան բարեխառնութիւն հարկաւոր է՝ նաեւ ամենահասարակ տեսակին համար ալ. իսկ ուր որ այս բարեխառնութեան աւ. տիճանէս նուազ է տաքութիւնը, շահա. ւոր չըլլար հոն բամբակի մշակութիւնը:

Բուսաբանները գլխաւոր երկու տե. սակ կը բաժնեն բամբակը որ իրարմէ զգալի տարբերութիւն ունին, Երէսթա. Բել և Էթրէսթել. առաջինը աւելի յարգի և թանկագին է, բայց թէ որ մի և նոյն տարածութեամբ երկրի մը վրայ եր. կուգէն ալ ցանես, լաւ տեսակէն քիչ բերք կը քաղուի: Իսկ երկրորդը որ ա. ւելի հասարակ տեսակ է և թելերուն երկայնութիւնը կարճ, բայց քանակին առատութեամբ կը փոխարինէ տեսա. կին հասարակ ըլլալուն:

¹ ՏՃ. Կէնէ ԽՂՃԸ:

Ս'իացեալ նահանգաց մէջ մոնրա. թել կամ հասարակ տեսակը կամաց կամաց նուազելու վրայ է, և անոր տեղ կը փոխանակէ երկայնաթել և լաւ տե. սակը: Սէա-Իսթանք ըսուած տեսակը որ վաճառականութեան մէջ հինգ կամ վեց անգամ աւելի գին կ'ընէ, մշակու. թիւնը այնչափ շահաւոր չէ: Բայ տե. սակը առաջ կու գայ աւելի հիւսիսային Վարդլինայի ցած կղզեաց և աւազուտ. ներուն վրայ և Վեորգիայ ու Բնդի. լեանց մէջ ալ տեղ տեղ:

Ս'իացեալ նահանգաց մէջ երկու տե. սակ դեղին ըսուած բամբակէն կը գրտ. նուի:

Բնդղիա որ բամբակի շատ պէտք ու. նի իր ձեռագործներուն համար, աւելի կը ջանայ որ կարճաթել տեսակը եր. թալով աւելնայ, որովհետեւ աւելի դիւ. րութեամբ կը գործուի: Իսկ բամբա. կին գլխաւոր յարգը կը կայանայ իր նրբաթելութեանը վրայ:

Վաղղիայի գաղթականաց մէջ եր. կայն ատենէ 'ի վեր թողուած էր աս բանիս ինամբը, բայց շաքարին անյա. ջող երթալուն և խահուէին հիւան. դութեանը պատճառաւ, շատ մարդիկ նորէն ձեռք զարկին բամբակի մշակու. թեան, որ արդէն շատերուն հարստու. թեան պատճառ եղած էր: Բամբակի գործածութիւնն օրէ օր աճելով, շատ վախ կայ որ օր մը Եւրոպայի պիտոյիցը համեմատ պակաս գայ:

Շատ ջանք կ'ընեն հիմա գաղղիացի գաղթականներն ալ հաւասարելու Բմբ. րիկոյ հետ բամբակի մշակութեան մէջ, հետեւելով միշտ Ս'իացեալ նահանգաց հարաւային գաւառներու մէջ բռնած մշակութեան կերպին: Ս'ասն զի շա. քարի մշակութիւնը չկրնար հաստա. տուն հարստութեան մը պատճառ ըլ. լալ արեւադարձներուն տակ, ինչուան որ հիմնովին նորոգութիւն մը չըլլայ շաքարի մշակութեան մէջը:

Պուրպոնի կղզին, ուր շաքարը լաւ առաջ կու գայ, բայց բամբակի մշակու. թեան չյարմարիր. իսկ Բնդիլեանց, Վուանայի և Սենեկալի մէջ աղէկ կը

յաջողի : Ար տեսնուի որ եթէ ատ կողմերը բամբակին մշակութիւնը աւելի տարածուի , բոլոր Վաղղիոյ գործարանաց համար լիովին կրնան նիւթ մատակարարել , որ եթէ տեսակին և եթէ մշակութեան լաւ կերպին համար խիստ ազնիւ է :

Հիմա գանք բամբակին վրայ քանի մը պատմական տեղեկութիւններ տալու :

Բամբակենին այն սակաւագիւտ բոյսերէն մէկն է որ հաւասարապէս ամենայն ջերմ կլիմայից տակ կը ծաղկի . հաւանական է որ շատոնց 'ի վեր հնդկաստանի մէջ մշակուած ըլլայ : Հերոդոտոս (445 տարի նախ քան Չ. Քրիստոս) կ'ըսէ՝ Թէ հնդկաստան տեսակ մը բոյս կայ որ փոխանակ պտղի ասը կը բերէ , քան զուխարին գլաթը գեղեցիկ , ուսկից և մարդկանց զգեստ կը շինուի : Բայց ամենեւին յիշատակութիւն չընեն Լազիպտացոյց և Նորեստանեայց բամբակ գործելու սովորութեանը , այլ միայն ասը և Թել գործածելնին կը յիշէ : Օտրմանալի բան մըն է որ բամբակը հնդկաստանցոյց լեզուով Գարգալուս կ'ըսուի , Սանսքրիթի մէջ Գարգալուս , և Գարգալուս Լաբրայեցերէնի մէջ :

Պինիոս կ'ըսէ Թէ “ Ի բարձրն Լազիպտոս ” որ Լաբիոյ սահմանակից է , բոյս մը կայ զոր ոմանք Կոսթիկոս և այլք Քոսթիկոս կ'ըսեն , ուսկից Թել մըն ալ կ'ըլլայ որ Քոսթիկոս կ'ըսուի : Չիկայ մէկ այնպիսի ասը մը որ իր նուրբ գեղեցկութեամբը ասոր հասնի , և Թէ Լազիպտացոյց քուրմերը մասնաւոր խնամքով աս նիւթէս իրենց զգեստ կը շինեն , :

Բամբակը Սուրբ Գրոց մէջ բեհեզ կ'ըսուի . շատ հին մոմիաներ կը գըտնուին որ կտաւի և ասրի հիւսուածքի մէջ պատած են , բայց ոչ երբէք բամբակի : Հնոց՝ կենդանւոյ բեհեզ ըսածն ալ Պին կամ Պինայ ըսուած խեցեմորթին մագմղուքն է :

Սեխիգացիք և Պրէզիլիք ինչուան նոր երկրին գտնուիլը բամբակեայ ըզգեստներ կը հազուէին . վասն զի ոչ

կանեփ , ոչ կտաւ և ոչ մետաքս ունէին . և Թէպէտ բուրդ ունէին , բայց անոր գործածութիւնը սովորական չէր : Բամբակեայ դիպակը Բերուացոց քանի մը գերեզմաններուն մէջ գտնուած է , որով մոմիաներուն դագաղները կը պատէին , այնու ճարտարութեամբ որով որ այսօրուան օրս Լաբրայի քաղաքականացեալ ազգերուն մէջը կը գործածուի :

Իսկ Չինաց պատմութենէն ստուգուեցաւ որ բամբակենին շատոնց 'ի վեր ծանօթ է եղեր այս կայսերութե մէջ , բայց իբրեւ յարգի բոյս մը պարտեզներու մէջ միայն մշակուելով բամբակի հիւսուածքն ալ հետաքրքրութեարժանի բան մը սեպուած է եղեր : Պատմաբան մը խնամքով կը նշանէ իբրեւ գիտնալու արժանի բան մը , որ բամբակէ զգեստ մը Սո-Թի կայսրը շինել տուէր էր 502 թուականին :

Իններորդ դարուն երկու մահմետական ճանապարհորդք Չինաստան երթալով տեսեր են որ Չինայիք տեսակ մը մետաքսեայ զգեստ կը հագնին եղեր որ ինչպէս ամառը նոյնպէս ձմեռն ալ կը հագնուէր , և Թէ սովորական եղած գրեթէ ամենուն հագնելու բան մը դարձած է եղեր : Նինկիդիան և իր յաջորդները՝ բամբակի մշակութիւնը անանկ աճեցուցին , որ այն դարէն 'ի վեր ամենայն ազգաց սովորական հագնելու զգեստի նիւթ մը եղաւ : Իսկ Սանտարինները միայն իրենց անձին պահեցին մետաքսեղէն հագնելու իրաւունքը :

Վրիստոսի թուականին սկիզբները բամբակէ դիպակին վաճառականները յաճախեցին Ղ. րեւել , Յունաստան և հռովմէական կայսերութեան մէջ : Իսկ Ղ. փրիկէ մահմետականք խօթեցին բամբակի մշակութիւնն և դիպակ գործելը :

Լաբրայ իններորդ դարուն մէջ մըտաւ , և նախ Սպանիա Լաբրացոց ձեռքով : Վրիչ ատենէն գործարաններ հաստատուեցան Կուանադա , Վորտովա և Սիվիլեա , որոնցմէ գրեթէ Լ. ո.

ընդ գործուածքներուն հաւասար լաւ ձեռագործներ կ'եղէին :

Կրօնական նախապաշարմունքները երկայն ատեն պատճառ եղան Եւրոպիոյ մէջ այս արուեստիս ետ մնալուն , որովհետեւ հեթանոսաց ձեռքով կը բերուէին . բայց աս նախապաշարումն վերացուեցաւ Եւրոպացւոց իյնալէն ետեւ . 1806 և 1807^{ին} մեծին Վաթիկանի հրամանաւ բամբակի մշակութիւնը մտաւ Գաղղիոյ մէջ . և թէպէտ բաւականապէս յաջողեցաւ՝ բայց շուտով նորէն թողուեցաւ :

1736^{ին} բամբակէնին , որ այսօրուան օրս հիւսիսային Եւրոպիոյ հարստութեան աղբիւրն է , հաճոյից համար տնկուած բոյսերէն մէկն էր , որով 1784^{ին} ութ հակք Եւրոպիոյ բամբակէն Եւրոպիոյ մասնէն ատեն մաքսատունը թող չտուաւ , որովհետեւ Սիւրբալ նահանգները չէին կրնար այնչափ մեծ քանակութեամբ բամբակ Եւրոպիոյ մայրնել :

1790^{ին} բերած բամբակնին հասաւ մինչև 80 հակք :

1853^{ին} 3,262,882 հակք . որոնց արժէքն էր 600 միլիոն ֆրանք : Եւրոպային աշխարհիս մէկալ մասերէն ալ ելեր է .

Հնդկաստանէն	600,000 հակք .
Եսիայէն առ առաւելն	366,000 ”
Մեքսիկայէն և հիւս . Եւրոպիայէն	112,000 ”
Պրէզիլէն	100,000 ”
Եփրիկէն	112,000 ”
Եգիպտոսէն	80,000 ”
Ուրիշ տեղերէ	65,000 ”

Եւրոպայի ամենուն բովանդակութիւնը գրեթէ եղեր է 4,700,000 հակք բամբակ . որ միջին հաշուով 150 հազարաւորամբ բուրդին 700 միլիոն հազարաւորամբ բամբակ ըսել է :

Եւրոպիոյ մէկու մը չափազանց տեսնուի բամբակին աս աստիճանի կիրառութիւնը , բայց պէտք է մտածել որ բամբակը ամենայնազգաց գործածելի նիւթ մը եղած է հիմա , ամենաբարբարոս ազգերէ սկսեալ մինչև ամենէն քաղաքականացեալ ազգաց մէջ , յետին աղքատէն սկսեալ մինչև ամենէն հարուստը :

Յետին ժամանակներս Հնդկաստան՝ որ հնուց ի վեր բամբակի մշակութեան երկիր սեպուած էր , երկու ազգաց յառաջագիմութեամբ շատ ընկաւ : Սիւրբ Սիւրբալ նահանգաց մէջ բամբակի մշակութեանը առաջ ելութիւնն պատճառաւ և մէյմ՝ ալ Եւրոպիոյ մէջ գործարաններուն շատնալովը : Սիւրբալ նահանգէն ինչպէս կ'ըսէ Յովհ . Սիւրբալ . “ Եւրոպիոյ 50 տարի առաջ բամբակեղէնի ծրար մը չէր գործածուէր որ Հնդկաստանէն եկած չըլլար . իսկ հիմա 25 տարի կայ որ հոն ծրար մը բամբակեղէն չգործածուիր որ Հնդկաստան չինուած ըլլայ . որովհետեւ բոլոր Եւրոպիայէն կ'երթայ , որով կերպով մը այս ուրիշ բան ըսել չէ , եթէ ոչ գետը իր աղբերը դարձնել , ” :

Կոշիկ և Լաւէ :

1807 տարւոյն ձմեռուան մէջ մօտ տասուերկու տարուան տղայ մը , ամէն առաւօտ ձեռքերը գրպանը դրած Եւրոպիոյ Հոգեգիւղի փողոցին մէջ վեր վար կը վազէր որ տաքնայ : Սիւրբալ նայելով խեղճ ծնողաց զաւակ չէր երևար՝ այլ միայն երեսի վրայ ձգուած տղայ մը ըլլալը կը տեսնուէր . վասն զի կէս ձմեռուան և կէս մը ամառուան հազած զգեստը յայտնապէս կը ցուցնէր որ ծնողքը հոգ չէին տանէր վրան : Հայրը շատոնց մեռած էր , իսկ մայրը կրկին անգամ ամուսնացած ու միշտ վատառողջ էր . և աս երկրորդ երեկը իրեն բանին գործքին զբաղած , անփոյթ էր որդւոյն դաստիարակութեանը հոգ տանելու , և կը թողուր որ տղան ասդին անդին թափառական քալէ :

Եւրոպիոյ տղան իր կողմանէ չափը չէր անցնէր , այլ միշտ նոյն մէկ երկու փողոցին մէջ միայն վեր վար կը վազվէր , առանց նոյն տեղերէն հեռանալու : Եւրոպիոյ մեծ զբաղմունքն էր խանութներուն վրայի անունները դիտել , և վաճառուց խոշոր գրեթէ գրուած